
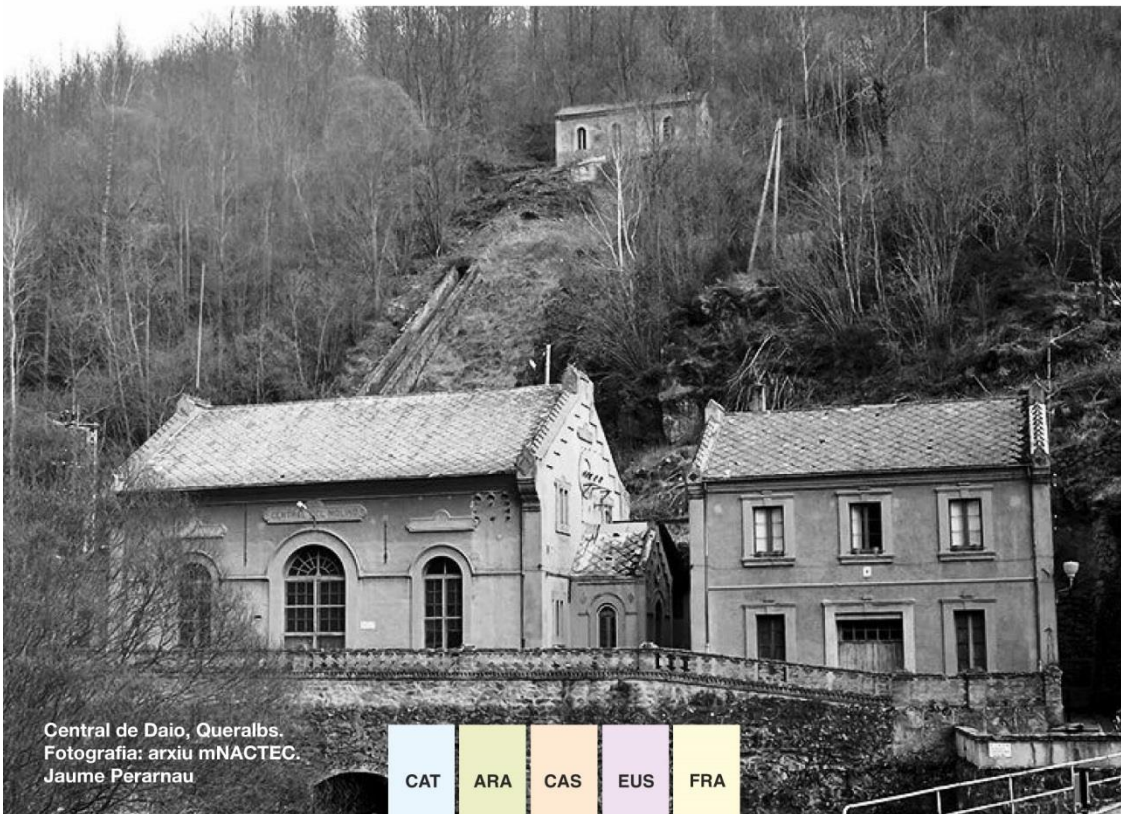
X Col·loqui Internacional d'Estudis

TRANSPIRINENCS

L'aprofitament dels recursos naturals als Pirineus

Queralbs, 29 i 30 de setembre
i 1 d'octubre de 2017

PROGRAMA

Divendres 29 de setembre

17.00 h - Acreditació i recollida de la documentació

18.00 h - Inauguració

Àmbit 1: Recursos naturals i territori. Dinàmiques socials, econòmiques i culturals en la història

18.30 h - Ponència Àmbit 1: "Industrialització i terciarització: crisi i transformació de la societat pirinenca", a càrrec d'**Ignasi Aldomà Buixadé** (Universitat de Lleida)

19.45 h - Presentació del projecte "Muntanyes humanitzades", a càrrec d'**Ermengol Gassiot** (Grup d'Arqueologia d'Alta Muntanya/GAAM-Universitat Autònoma de Barcelona)

21.00 h - Sopar

22.00 h - Racó dels documentals Mostra de Cinema Etnogràfic de Catalunya

- "Berriro Igo Nauzu", produït pel Museu de San Telmo. Direcció: Carlos Rodríguez, 2012 (10'). Presentació a càrrec de **Xavier Kerexeta** (Kalegoi: kultura ondare i membre de l'Eusko Ikaskuntza-Societat d'Estudis Bascos).

- "La festa de l'ós a Sant Llorenç de Cerdans (Catalunya Nord)" (12'), direcció: Eloi Ysàs, 2011.

- "L'hartza i els joaldunak (Pirineu basc)" (12'), direcció: Eloi Ysàs, 2013.

- "Onso, trangas i madams del carnaval de Bielsa (Pirineu aragonès)" (12') direcció: Eloi Ysàs, 2013.

Presentació d'aquests tres documentals a càrrec d'**Eloi Ysàs** (investigador en cultura popular, guanyador del 31è Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular 2016)

- "Trobades Culturals Pirinenques (Natura i cultura al Pirineu, a Ceret (el Vallespir)" (20'). Produït per la Societat Andorrana de Ciències. Presentació a càrrec d'**Àngels Mach**, presidenta de la Societat Andorrana de Ciències.

- "Sergi Mas" (25'), produït per la Societat Andorrana de Ciències. Direcció: Hèctor Mas. Presentació a càrrec d'**Antoni Pol** (Societat Andorrana de Ciències).

Dissabte 30 de setembre

09.45 h - Acreditació i recollida de la documentació

10.00 h - Comunicacions Àmbit 1.

10.00 – 10.30 h – Taula 1:

Inscultures prehistòriques del terme de Queralbs, el Ripollès, Girona. Emili AMETLLER

L'inventari d'inscultures (cassoletes antròpiques) dut a terme durant 33 anys al terme de Queralbs (100 km²), ens ha permès fer-ne un acurat estudi del seu origen, significat i evolució. Aquest tipus de representacions, segons els estudis actuals, es varen iniciar en el període calcolític com a pràctica simbòlica i perdurà almenys fins a l'arribada del cristianisme, al segle VII. L'anàlisi del gràfic on hem situat les cassoletes distribuïdes per cotes ens ha portat a un munt de preguntes que tractarem de respondre en aquesta comunicació. L'inventari que hi presentem i les observacions que escrivim acaben suggerint el descobriment d'una colossal ocupació, autora d'aquestes mateixes cassoletes. El que s'entén com a cassoletes, a Queralbs els anomenem concs. Els 3.144 concs que hem catalogat en aquest terme són una representació gràfica iniciada per una cultura d'economia ramadera establerta entre les cotes 2000-2400 m de Queralbs en èpoques prehistòriques. L'existència de concs a la resta del territori català és radicalment inferior a la que podem trobar a Queralbs.

Ignorem la procedència d'aquests pobles que feien aquestes inscultures inicials però sí que podem saber que alguna causa inusual va propiciar aquest ritual que es desenvolupa amb una força capaç de provocar una inèrcia que no s'atura fins l'aparició del cristianisme.

Dins del nostre estudi destaquem els menhirs amb colls esculpits del terme i també apuntem les nostres pròpies conclusions de tot aquest material que hem trobat.

La sal al Pirineu: com Cardona va fer canviar la Seu d'Urgell a l'edat mitjana. Laura DE CASTELLET. Universitat de Barcelona – IRCVM

A mitjan segle X, la casa vescomtal d'Osona s'expandí cap a Cardona i, després d'uns anys de ferri control territorial, aconseguí el monopoli del comerç de sal de la muntanya, fins aleshores gestionat d'una manera més o menys local i comunal. Per tal d'aprofitar els beneficis econòmics d'aquest recurs de primer ordre, la casa d'Osona-Cardona promogué l'exportació de sal, i especialment el seu transport cap al nord, per la Vall de Lord, el Cadí i la Seu d'Urgell. Amb el control de la distribució de sal a part del Pirineu, la ciutat urgellenca experimentaria una reconversió de la ramaderia com a base econòmica, canvis estructurals en el seu urbanisme i una progressiva especialització de la manufactura local en productes derivats de l'ús industrial de la sal, majorment en el tractament i transformació del couro i la pell, activitats que es poden analitzar amb detall avançada la baixa edat mitjana.

Viure i sobreviure en un medi hostil. La immigració francesa a Catalunya als segles XVI i XVII.

Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS

Gràcies a la Matrícula de francesos de 1637, als llibres parroquials, als expedients d'informació matrimonial i a la bibliografia existent coneixem quines van ser les principals zones de procedència dels immigrants francesos establerts al Principat durant els segles XVI i XVII: Pirineus i Prepirineus, Llenguadoc i Conca de la Garona i Terres Altes i Massís Central.

Amb tot, desconeixem quina era la situació socioeconòmica de la zona de procedència d'aquests nousvinguts, ja que en pocs casos les fonts generades a la comunitat receptora en fan al·lusió. Ara bé, amb la lectura de les fonts coetànies generades per la comunitat d'origen, com ara Froidour, i els treballs publicats a les localitats de procedència dels nousvinguts podem arribar a copsar com, més enllà dels efectes de les Guerres de religió i de l'orografia del terreny, l'elevada densitat de població concentrada a les valls, les inclemències del temps i el desequilibri crònic entre població i recursos van condicionar les pautes de comportament dels seus habitants. En aquest sentit, entre les famílies del Migdia francès va esdevenir una pràctica recurrent l'emigració cap a terres meridionals. Tanmateix, aquest flux migratori estava condicionat pel ritme del cicle agrari i per la climatologia, ja que només durant tres mesos a l'any les vies d'accés cap la península ibèrica no estaven cobertes per la neu.

En aquest sentit, doncs, la proposta de comunicació que plantegem per aquest X Col·loqui Internacional d'Estudis Transpirinencs consistirà en copsar com els recursos naturals van condicionar la quotidianitat dels habitants d'aquestes valls en forma de migracions estacionals, temporeres i permanents cap a terres meridionals.

10.30 – 11.00 h – Taula 2:

Notícia de molins de vent a l'època moderna al Cap de Creus. David MORÉ AGUIRRE. Centre d'Estudis Tossencs

Aquesta comunicació pretén donar llum sobre la història d'uns elements patrimonials que foren antics molins de vent, les restes dels quals resten gairebé en l'oblit i que es coneixen bàsicament a partir de documentació notarial del segle XVIII. La tramuntana que tan caracteritza l'Empordà és i era un recurs natural capaç de ser explotat i contribuir a la dinamització econòmica del territori. Es contextualitzarà històricament l'aprofitament de la força eòlica al nord-est de Catalunya i s'aportarà documentació inèdita sobre alguna d'aquestes construccions.

El proveïment de gel a la Seu d'Urgell, segles XVII-XIX. Carles GASCÓN CHOPO i Lluís OBIOL PEREARNAU. Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

El refredament climàtic del segle XVII va fer de la producció i comerç del gel un negoci lucratiu i va incentivar la construcció de pous de gel en cotes relativament baixes, com per exemple la ribera de la Seu d'Urgell. La sempre difícil convivència entre el Capítol de canonges de Santa

Maria i el Consolat de la ciutat va trobar en el proveïment de gel un motiu més de confrontació. La Canònica de la catedral era la titular de les jurisdiccions de la major part de la ribera però no de la Seu d'Urgell. La ciutat, al seu torn, era baronia dels bisbes d'Urgell, però el Consolat, la institució municipal, tenia un gran pes en la gestió dels seus afers quotidians.

La construcció gairebé simultània d'un pou de gel municipal a la Seu d'Urgell i d'un altre de titularitat capitular a la veïna població d'Arfa va generar una sèrie de conflictes sobre la venda de gel a la ciutat, on Consolat i Capítol tenien els seus respectius punts de venda. La botiga del Capítol només podia proveir –teòricament– als canonges i als seus dependents i no a la resta d'habitants de la ciutat. La manca d'observança d'aquesta condició, però, fou el principal motiu de les tensions que periòdicament anaven reapareixent entre les dues institucions sobre la gestió del gel.

El seguiment d'aquests conflictes ens permet definir el naixement, evolució i desaparició d'aquesta activitat, així com els models de gestió habituals i, també, els que s'adoptaven en situacions extraordinàries, derivades normalment de l'escassetat estacional del producte.

“Portar arsos ab lo matxo per vestir los abres”: recursos naturals a la Seu d'Urgell durant la primera meitat del segle XVIII. Lluís OBIOLS PEREARNAU. Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

El fons documental de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell conserva diverses sèries comptables a partir del segon terç del segle XVI. Entre aquestes, destaquen els anomenats “albarans”, consistents en unes relacions de despeses i autoritzacions de pagament amb els conceptes especialment detallats, conservats de forma molt completa entre els anys 1699 i 1760.

Aquesta documentació ens permet seguir de forma exhaustiva les despeses que el Consolat i posteriorment l'Ajuntament de la Seu d'Urgell realitzava en les seves activitats quotidianes: pagament de salaris, despeses de representació i protocol, aspectes urbanístics i també de manteniment d'instal·lacions de titularitat municipal com la Casa de la Ciutat, les segles, els molins o les palanques sobre els rius Segre i Valira.

L'estudi i buidatge sistemàtic d'aquesta documentació aporta una visió inèdita sobre els diferents recursos naturals utilitzats quotidianament a la ciutat d'Urgell, la seva procedència exacta –la qual cosa permet definir un “mapa” de proveïment de matèries primeres a la ciutat– i els usos a què es destinaven, de forma concreta i precisa, en alguns casos amb detalls que difícilment podem trobar documentats en altres fonts documentals.

11.00 – 11.30 h – Taula 3:

Invasió militar transpirinenca i destrucció dels recursos naturals al Ripollès (1794). Eudald MAIDEU I PUIG i Jacint LAPEDRA I GRABULOSA. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Tot i que aquest treball no té una relació directa amb el centre d'interès proposat per al col·loqui d'enguany, creiem que és significatiu donar a conèixer uns fets molt importants que van succeir a la comarca del Ripollès a finals del segle divuit i que, malauradament, condicionaren de manera notable la economia i els recursos propis d'aquella època.

La nostra aportació se centra en la invasió que va patir la comarca per part de tropes franceses el juny de 1794, durant l'anomenada Guerra Gran (1793-1795).

Certs documents posats recentment a l'abast públic internacional revelen que la intervenció armada al Ripollès a la darrerria del segle XVIII l'havien planificada (queda clar que no va ser espontània, sinó programada). Una acció bèl·lica directa i ben estudiada pels centres de l'alt comandament de l'exèrcit francès, que fou encarregada i que executà maquiavèl·licament el general, metge i escriptor François-Amédée Doppet (nascut a Chambéry, Savoia, el 1753 i mort a Aix-les-Bains, Savoia, entorn al 1800), amb tropa i voluntaris savoians.

La denominada "Operació Ripoll", tot i ser de curta durada, ocasionà un gran daltabaix en la societat ripollesa de l'època. Va ser una campanya assoladora durant la qual es van destruir i saquejar els recursos naturals i patrimonials de la comarca i que incidí també a nivell particular (incendis de cases i cultius, violacions...).

En el cas de la vila de Ripoll –i de fet com a objectiu principal– es tractava de destruir la Reial Armeria. Els conreus foren arrasats i cremats, el bestiar requisat. L'espoli va durar set dies consecutius, amb les seves nits.

L'anorreament i destrucció del modus vivendi de la població va propiciar una decadència de la contrada, en especial de la vila de Camprodon, que en ser incendiada gairebé per complet va provocar un moviment migratori sense precedents.

Aquests fets ens demostren, una vegada més, la fragilitat de la societat i dels seus recursos naturals quan arriben temps de guerres i conflictes.

Mineria ripollesa entre 1848 i 1868. Antoni LLAGOSTERA FERNÁNDEZ. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Aquesta comunicació és la segona part de la comunicació "La febre de la mineria ripollesa a la primera part del segle XIX" presentada al X Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana (CCEPC) "Recursos i territori. Perspectiva històrica i nous equilibris" (Manresa, 21, 22 i 23 d'octubre de 2016).

A la comarca del Ripollès hi ha hagut explotació minera des del segle XVI, des dels meners de ferro, que abastien als establiments de la farga catalana. Al llarg del segle XIX i XX, la mineria al Ripollès va patir dues febres mineres: una de centrada en els anys 1840-1849 i, la segona, en el

tombant entre els segles XIX i XX, amb una activitat centrada a Queralbs i en l'exploració de la pirita arsenical. A aquests dos fenòmens cal afegir el somni i l'aventura del jaciment de carbó de Surroca-Ogassa, que tindrà continuïtat fins la meitat del segle XX.

Aquest treball intenta esbrinar quina fou l'evolució de la mineria ripollesa en una part del període entremig entre aquestes dues febres mineres, un cop aprovada la segona llei de mines espanyola, d'11 d'abril de 1849, fins la revolució de setembre de 1868 o La Gloriosa, també coneguda com La setembrina.

“La Carbonera Española” (1863-1881) i l'exploració dels recursos carbonífers a l'Alt Berguedà.
Rosa SERRA ROTÉS. Àmbit de Recerques del Berguedà

“La Carbonera Española” fou una de les empreses mineres que intentà l'exploració dels recursos carbonífers de l'Alt Berguedà a partir d'un projecte que incloïa també la construcció del ferrocarril miner, entre Manresa i Guardiola de Berguedà. El projecte, molt ambiciós, no va reeixir però va assentar les bases del que fou, finalment, la mineria del carbó al Berguedà. Les raons del seu fracàs són en bona part explicables per l'enorme repte tècnic i econòmic, però també perquè l'esclat de la tercera guerra carlina va complicar encara més el projecte.

Els accionistes de “La Carbonera Española” eren inversors barcelonins i el seu líder, Ramon Salvadó Serra, un emprenedor singular que va desenvolupar una intensa activitat empresarial en sectors vinculats directament i indirecta amb el carbó: a més d'impulsar l'empresa que volia explotar els lignits berguedans, la seva persona està vinculada a la mines de Calaf i també a la fundació de l'empresa gasista a Gràcia, “La Propagadora del Gas “ (1852), amb Josep Martorell i Guitart i Jaume Baulenas i Mateu, i amb seu al carrer Còrsega, que arribà a tenir tres gasòmetres que li van permetre estendre els seus serveis a la zona nord del pla de Barcelona, concretament a Sant Gervasi, les Corts i Sarrià, proporcionant gas per l'enllumenat dels carrers. La fàbrica de Gràcia fou venuda el 1883 a la companyia de Gas d'Eugène Lebon; a partir d'aleshores, La Propagadora s'estengué pel Barcelonès Nord i el Maresme.

Es recorsi naturaus e eth territori coma beneficis de progrès segontes era Junta de Govèrn Liberau dera Val d'Aran (1868). Maria Pau GÓMEZ FERRER. Archiu Generau d'Aran

Eth 3 d'octubre de 1868, Francisco Caubet Ademà deth partit Nacionau Liberau, ath dauant des fòrces qu'auie establides en diuersi punts dera Val, proclamèc era Sobiranetat Nacionau e era libertat deth pòble damb es principis consignats peth govèrn provisionau establít en Madrid. Aguest madeish dia, Caubet manifestèc, ath public congregat en Vielha, eth besonh d'organizar e nomenar ua Junta de Govèrn Nacionau Liberau, segontes es disposicions establides en Madrid. Un viatge prepausada ua candidatura entà presidir dita Junta, aguesta siguec elegida per sufragi des assistents damb eth principi de sufragi universau, e en acabar era votacion siguec aclamada, acceptada e aprovada per toti es presents.

Eth 14 d'octubre de 1868, se presentèc, dauant dera Junta, un informe a on se parlaue de quina ère era situacion des aranesi. En escrit s'incidiè ena dificila comunicacion damb eth sud, ena manca de mès tèrres entà cotivar e ena manca d'indústria, causes qu'impossibilitauen eth progrès des abitants dera Val.

Ena comunicacion comprovaram com en octubre de 1868 e pendent 24 dies, era Junta de Govern Nacionau Liberau acordèc, en 49 actes numerades, com auie d'arribar aguest progrès ena Val d'Aran, a trauès dera explotacion des sòns recorsi naturaus e dera melhora des comunicacions.

11.30 h - Pausa-cafè

12.00 h –Comunicacions Àmbit 1. Continuació

12.00 – 12.30 h – Taula 4:

Contribució a l'estudi de la línia de ferrocarril carbonífer de Sant Joan de les Abadesses: Apunt sobre la concessió fallida a Henri Alexandre de Lossy de Ville (1870-1873). Núria CAMPS CASALS. Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

No són poques les vicissituds experimentades durant la construcció de la línia fèrria de Sant Joan de les Abadesses, projectada a principis del s. XIX per al transport d'hulla des del jaciment carbonífer d'Ogassa amb mires a abastir de combustible barat i autòcton les indústries catalanes que, fins llavors, funcionaven amb carbó anglès. Els primers projectes es remunten a 1844, però els fracassos se succeïren fins al 1880, any d'inauguració de la línia. Ara, gràcies a nova documentació localitzada a la *Bibliothèque Nationale de France*, podem completar i ampliar notablement l'estudi d'un dels episodis més polèmics: la concessió de l'any 1870 a Henri Alexandre de Lossy de Ville, que crea la *Compagnie Espagnole de Chemin de fer du Nord de la Catalogne*. Lossy de Ville, ofegat pels deutes i pel fet que la Diputació Provincial de Barcelona li negués subvencions a causa de suposats incompliments, es veié obligat a transferir, ja el 1873, la concessió a Fèlix Macià Bonaplata i a Eugeni Broccà i Sagnier.

La nova documentació localitzada permet resseguir l'impacte d'aquest projecte fallit més enllà de les nostres fronteres i analitzar-ne les conseqüències judicials per a Lossy de Ville i alguns dels seus col·laboradors, que foren condemnats per estafa a França.

1. *Cour d'appel de Paris. Chambre des appels de police correctionnelle, Audience du 16 Avril 1874. Affaire de la Compagnie espagnole de Chemin de fer du Nord de la Catalogne.* Paris: impr. J. Soubie, [1874]
2. *Analyse chronologique du dossier de la Compagnie anonyme espagnole du chemin de fer du Nord de la Catalogne, société formée et constituée à Barcelone suivant actes reçus*

par Don José Ponsa y Figuerola, notaire, les 13 et 16 Septembre 1871 et selon les prescriptions de la loi espagnole du 19 Octobre 1869. Paris: impr. J. Soubie, [1874]

Dels balnearis als primers hotels en els inicis del turisme a l'Aran. El cas de Les. Maria José ATIENZA AVERÓS i Joan-Ramon GONZÁLEZ PÉREZ. Associació d'Amics de la Seu Vella de Lleida

La vall d'Aran és una bella singularitat del Pirineu. La seva doble condició de cultura occitana per ser a la vessant atlàntica, però amb dependència política cap a Catalunya, que és a la vessant mediterrània, li dona el seu peculiar caire d'identitat diferent.

L'arribada del turisme ha estat la causa de la seva gran transformació, però a la vegada ha esdevingut la seva principal font de riquesa, que es basa en els forts atractius que té la muntanya, tant a l'hivern, amb l'aclaparador èxit dels esports de neu, com a l'estiu, per l'atractiu d'una natura exuberant i un patrimoni esplendorós. Evidentment, no ha estat sempre així i el descobriment d'aquests valors no s'esdevingué fins al segle XIX, amb la pràctica discreta del termalisme, seguida per l'arribada d'alguns excursionistes i la ràpida visió d'alguns aranesos que van veure a principis del segle XX la necessitat de bastir els primers hotels que havien de donar confort als viatgers. Això lligarà amb la construcció de la primera carretera que recorrerà tota la vall i que farà que la població de Les, la més septentrional, esdevingui la porta de benvinguda pels que passaven la immediata frontera. L'hotel Franco-Español fou una primera aposta per donar servei modern als visitants a principis de la segona dècada de la passada centúria. L'obertura del túnel de Vielha a mitjans de segle i l'aparició del fenomen de Baqueira traslladaran l'oferta hotelera cal a la capital i cap la capçalera de la vall.

Analitzem aquells primers temps de l'aparició d'un turisme incipient que encara no coneixia el fort atractiu de la neu.

Àmbit 2: Recursos naturals, vida quotidiana i tradicions

12.30 h - Ponència Àmbit 2: "Etnobotànica del Pirineu català: estat actual i propostes de futur", Airy Gras¹, Teresa Garnatje², Clara Aldea^{1,2}, Bea Almeida^{1,2}, Ugo D'Ambrosio^{1,2}, Jacint Altimiras¹, Montse Parada¹, Montse Rigat¹, Joan Vallès^{1,3} a càrrec de **Joan Vallès Xirau**.

¹Laboratori de Botànica (UB) – Unitat associada al CSIC. Facultat de Farmàcia i Ciències de l'Alimentació. Universitat de Barcelona. Av. Joan XXIII, s/n. 08028 Barcelona, Catalunya.

²Institut Botànic de Barcelona (IBB-CSIC-ICUB). Passeig del Migdia, s/n. Parc de Montjuïc. 08038 Barcelona, Catalunya.

³Secció de Ciències Biològiques, Institut d'Estudis Catalans. Carrer del Carme 47, 08001 Barcelona, Catalunya.

L'etnobotànica és una disciplina situada en la interfície entre les ciències naturals i les ciències humanes que s'ocupa de les relacions entre les persones i les plantes al llarg del temps i la seva projecció en l'avenir. Als Països Catalans, dues tesis doctorals dels anys 1990 (una de les quals, de tema pirinenc) van ser pioneres i des de llavors es treballa en aquest camp, de manera que el territori és força ben conegut des d'aquest punt de vista en el marc Europeu i, dins de Catalunya, justament el Pirineu és un dels territoris més ben prospectats.

El nostre grup de recerca en etnobotànica (www.etnobioc.cat), de la Universitat de Barcelona i l'Institut Botànic de Barcelona (IBB), s'ocupa d'estudis etnoflorístics (catàlegs de noms i altres sabers sobre els vegetals) en el domini lingüístic català, especialment a Catalunya i les Illes Balears. A més, hem emprès investigacions d'altra mena, com etnobotànica històrica, usos de plantes per a finalitats concretes, metaanàlisis i comparacions entre les diferents àrees de llengua catalana o entre elles i altres zones, i relacions entre etnobotànica i filogènia.

En aquesta comunicació presentem, a part d'una breu introducció a la matèria, qüestions de mètode i resultats del seu conreu en terres catalanes, centrant-nos en el Pirineu d'àmbit cultural i lingüístic català, és a dir de Catalunya (Catalunya del Nord inclosa) i Andorra. Això permetrà treure conclusions sobre l'estat actual de la qüestió a la part catalana de la serralada. També farà possible constatar quins territoris són més ben coneguts i quins mereixen especial atenció per a emplenar buits en la recerca dels coneixements tradicionals relatius a la biodiversitat vegetal en l'àmbit pirinenc. Farem igualment al·lusió a investigacions en altres zones culturals pirinenques per a valorar la idoneïtat de fer-ne i difondre'n un estudi global i comparatiu.

13.15 h - Comunicacions Àmbit 2

13.15 – 13.45 h – Taula 1:

Banyes, ossos i budells: recursos de la ramaderia en el paisatge sonor del Pirineu medieval.
Laura DE CASTELLET. Universitat de Barcelona – IRCVM

L'emissió voluntària de so sempre ha estat important en la comunicació humana, ja sigui en la localització en l'espai com, sobretot, en l'expressió de les emocions a través de l'ordenació dels sons: la música. Tots els col·lectius humans han ideat codis sonors de comunicació, objectes emissors de so i espais on determinats sons esdevenen llenguatge i prenen un sentit de vertebració social, econòmica o de protecció col·lectiva. En l'entorn rural i de muntanya del Pirineu medieval, en una època d'auge de la ramaderia com a base econòmica però també de cultura, els objectes i instruments sonors o musicals no estaven fets ni amb fustes nobles ni amb metalls d'elaboració complexa, sinó que la documentació, la iconografia del romànic i del gòtic, l'arqueologia o l'etnologia ens els presenta fets amb els recursos de l'entorn: banyes d'animals, ossos, budells, pells, tendons, canyes, escorces o branques d'arbres boscans. La seva restitució des de l'arqueològia ens permet conèixer i escoltar l'ús de la ramaderia i el bosc al servei de l'expressió dels sentiments, en un exercici de restabliment del paisatge sonor medieval.

El cerimonial, la devoció i les festes al Pirineu al segle XVII. Montserrat MOLI FRIGOLA, II Universita di Roma "Tor Vergata", Real Academia de la Historia

Donada la crisi de subsistències de l'inici del segle XVII, a les comarques del Pirineu s'usaven i s'aprofitaven amb escreix els recursos naturals dels pobles per garantir-se la protecció celestial. Acontentaven així la recomanació dels bisbes de Vic, la Seu d'Urgell i Elna, que manaven seguir les disposicions del Concili de Trento.

Eren innombrables els recursos proporcionats per les vetes mineres, les fargues, les carboneres i sobretot els comunals. D'allí procedia el bestiar, el blat, l'oli, les verdures i els formatges, que afavoriren la creació de confraries, en especial de la Mare de Déu del Roser.

A ambdós costats del Pirineu, aquestes confraries promogueren les festes del Roser, en l'escenari de les esglésies i les ermites, ornades amb noves imatges, tabernacles, retaules i argenteria preciosa almenys des de 1604.

Paral·lelament es projectaren grans retaules marians que imitaven les capelles de Santa Maria Novella de Firenze i degli Scrovegni de Padova, perquè la Verge protegís collites i ramades. Els pobles de la Garrotxa llençaven originalment creus beneïdes de ferro als estanys de Careñà perquè la Mare de Déu de Núria allunyés les pedregades de les seves contrades i els de la vall de Camprodon perquè afavorís el naixement de truites als rius.

Les comarques pirinenques, abans de l'inici de la Revolta Catalana, sofriren la pressió política de la corona. Des de 1630-31 substituïren amb deserció el venerat Sant Galderic, patró dels pagesos, per l'oficial San Isidro, en contraposició a la Catalunya del Nord. Hàbilment els bisbats esmentats tractaren de garantir als pobles una protecció total, des de la declaració de la guerra amb França, afavorint altres festes. Promogueren la devoció del Santíssim Sagrament, la de la Puríssima Sang i d'altres vint-i-tres sants. Hi retrobem festivitats pels sants Esteve, Martí, Marc, Benet, Sebastià, Roc, Abdó i Senén, Antoni, Pere, Eudald, Jaume, Joan, Fortià, Gil, Vicenç, Julià, Eloi, Sadurní, Cristòfol, Hilari, innovadorament per Carlo Borromeo, i per les santes Basilissa i Llúcia.

Falles, Haros i Brandons: Del reconeixement de la Unesco a la salvaguarda. Sofia ISUS, Marc BALLESTÉ, Laia GIRALT i Marcel·la ANDREU. Universitat de Lleida. Càtedra d'Educació i Patrimoni Immaterial dels Pirineus

A la convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat de la Unesco (Namíbia, del 30 de novembre al 4 de desembre de 2015) s'incorporen Les Festes del Foc del Solstici d'Estiu als Pirineus a la Llista Representativa del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat. La candidatura inclou 63 pobles fallaires de Catalunya, Aragó, Vall d'Aran, Andorra i França.

La UNESCO diu que el principal objectiu de la Convenció no és protegir, sinó salvaguardar. La protecció suposa erigir barreres al voltant d'una expressió determinada, aïllant-la del seu context, el seu passat i reduint la seva funció o el seu valor social. Salvaguardar significa mantenir-la viva, conservant el seu valor i la seva funció.

S'entén per «salvaguarda» les mesures encaminades a garantir la viabilitat del patrimoni cultural immaterial, entre les quals hi ha la identificació, la documentació, la recerca, la preservació, la protecció, la promoció, la valoració, la transmissió —sobretot a través de l'ensenyament oficial i no oficial— i la revitalització d'aquest patrimoni en els seus diferents aspectes.

Hi ha elements locals que evidencien la necessitat d'un model de salvaguarda. Destacarem els més importants:

- Nous pobles han recuperat o introduït la festa de les falles.
- Hi ha localitats que aquest 2017 no celebren la festa.
- El perill de banalització i d'una afluència excessiva de turistes.

A més, cada sis anys s'ha de presentar un informe al Comitè Intergovernamental per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial.

Des de la càtedra d'Educació i Patrimoni Immaterial dels Pirineus s'està promovent un model de salvaguarda, basant-se en l'anàlisi de bones pràctiques de la UNESCO. Aquest model inclou:

1. Recerca i memòria històrica
2. Transmissió del coneixement a través d'educació formal i no formal
3. Promoció, accés al patrimoni i activitats comercials derivades

---

13.45 – 14.30 h – Taula 2:

Billduu billdu billdu: la cera de abeja, ¿recurso natural o sobrenatural? Xabier KEREXETA.
GORDAILUA, Gipuzkoako Ondare Bildumen Zentroa - Gipuzkoako Foru Aldundia

Ahora que parece que la supervivencia de la vida en el mundo depende de las abejas; ahora que nos hemos dado cuenta de que no son ni un adorno ni una molestia de la naturaleza; ahora que hemos descubierto la miel y sus derivados como panaceas contra casi todos los males; ahora que la cera de abeja parece un subproducto de muy poco provecho, perfectamente sustituible, tal vez sea la hora de plantearnos la importancia que la cera ha tenido como materia prima en la iluminación, no en la vida tradicional, sino en la muerte tradicional.

La tradición vasca, y pirenaica en general, ha considerado la luz de las velas como un elemento religioso, sí, pero tanto o más ligado al culto de los ancestros que al cristianismo. No cualquier luz: había de ser la de las velas, una luz limpia, clara, de poco humo, que no chisporrotea. Seguramente por eso la forma que se da a las velas o a sus soportes o es antropomorfa o está decorada con motivos más simbólicos que ornamentales. Un producto apenas utilizado fuera de su carácter ritual, carácter este no accesorio, sino fundamental. Desde nuestra visión utilitaria, llama la atención que se dedicara la mejor luz a lo que menos funcional resultaba.

Respecto a esta luz sobrenatural, el patrimonio inmaterial vasco es muy rico en mitos y ritos y hasta en cancionero. ¿Se puede decir lo mismo de los elementos materiales vinculados a ella? ¿Qué queda hoy día de la cera como materia prima para estas velas? ¿Se le sigue dando esa utilidad, u otras? ¿Qué se ha conservado como patrimonio cultural, y qué se ha recogido del oficio artesanal de la cerería?

Esta comunicación pretende presentar un estado de la cuestión, y poner en valor los soportes materiales y los saberes ligados a un recurso natural al que la etnografía apenas ha prestado atención como tal, pese a su importancia en la concepción tradicional de la vida y la muerte.

Forns d'oli de ginebre, trementina, supervivència i professió. Marina PRATS SANJUAN. Universitat Autònoma de Barcelona

Els forns d'oli de ginebre son uns vestigis que formen part d'una tradició del passat, que avui en dia encara perdura en alguns llocs, a nivell industrial.

Aquest oli el demanaven principalment els pastors, ja que era un producte molt preuat i beneficiós com a medicina natural, únicament produït a partir d'estelles de ginebre i d'un procés de destil·lació en sec; un producte que, segons les fonts orals, curava fins i tot la ronya i gangrena del ramat, un remei únic que va expandir-se des de les valls de l'Ebre fins al Pirineu, com sabem gràcies a testimonis de dita producció al municipi de Riba Roja d'Ebre.

Les seves propietats van dur-lo a tenir una gran demanda, fins arribar a ser un tipus de comerç que va tenir les seves pròpies rutes i estratègies.

Finalment, cal destacar que fou aquesta producció la que va ajudar a algunes famílies a sobreviure, sobretot en moments de males collites o temps de fam. De nou ens topem amb un fet semblant al de la producció de trementina, una aportació extra de diners per a les cases que en feien, una ajuda econòmica, un extra que sempre ajudava, encara que no tothom en va construir un, sinó que era un fet local i singular, que tot el poble no es podia permetre, ja que tant la construcció del forn, com la destil·lació, eren dos fases costoses i elaborades.

Patrimoni etnològic de l'alta muntanya del Pirineu Oriental. Els Plaus – Queralbs. Beatriu TENAS TORRES i Miquel SITJAR I SERRA. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Els Plaus és una construcció aïllada, típica del Pirineu, ubicada a 4km del nucli de Queralbs. La recerca aplicada que es va dur a terme l'any 2016 (tot i que continua també durant el 2017), posarà en valor aquest element patrimonial inclòs dins del Parc Natural de les Capçaleres del Ter i del Freser. La casa dels Plaus està essent transformada per tal de tornar a ésser un habitatge del s. XXI a 1.510 metres d'alçada, però al mateix temps aquesta transformació ha de tenir present el passat, reconèixer la seva funció social i la dinamització d'aquest territori de muntanya, on la casa i el paisatge han passat a ser els recursos del territori.

Pel que fa als objectius generals que es van plantejar, aquests van ser: avançar en el coneixement del patrimoni cultural i històric del Pirineu Oriental a través dels habitatges a l'alta muntanya i aprofundir en les tècniques de construcció vinculades a les necessitats de desenvolupament local des d'una perspectiva dinàmica i de canvi per a la subsistència.

La primera fase del treball es va centrar en la recerca de documentació històrica sobre el topònim, el lloc i la casa del Plaus, i es continua avançant en el coneixement del règim de propietat que van tenir els Plaus de Queralbs. També s'exposaran els resultats de la recerca arxivística que s'ha portat a terme als diversos arxius: Diocesa d'Urgell, Municipal de Queralbs, Comarcal de Ripoll, Comarcal de Cerdanya i Episcopal de Vic.

Pel que fa la part constructiva, per identificar els criteris constructius dels Plaus es realitzà una primera recerca bibliogràfica i, a partir de l'estructura del document *L'esperit de l'arquitectura popular pirinenca del ripollès* i del llibre *Arquitectura del Ripollès. Criteris per a la conservació del patrimoni*. Finalment, s'exposarà el procés de rehabilitació que s'està portant a terme a la cabana.

Sant Joan ena Val d'Aran e es sòns entorns. Pèir CÒTS E CASANHA. Centre d'Estudis Aranès

En dia de Sant Joan, non sonque se celebre eth solstici d'ostiu damb es sues practiques e credences vinculades as halhes, haros e brandons en Pirenèu centrau, senon qu'ei estacat ath calendari ramadèr e tanben de forma fòrça interessanta a tractatdi d'orde economic, politic e militar en airau pirenenc.

Era tonuda comence a prumèrs de junh e s'acabe ath torn de Sant Joan o de Sant Pèir. Un viatge tonut eth bestiar e mercat damb era respectiva mèrca de propietat aplicada damb pega delida, a mès a mès deth senhau ena aurelha, se hèn es preparatius entà amiar-lo entara montanha, a on peisherà, enquia Sant Miquèu, era èrba fresca des pòrts. Eth bestiar vacum e es bèsties de pè redon pugen entara montanha tà mitat de mai, a on pèishen enquiath torn de Sant Joan. Demoren ena nauta montanha enquia mejans de seteme.

Ath long deth temps, Sant Joan d'ostiu ei eth moment a on se contracten es arrendaments, a on se paguen es rendes, se cruben es dèsmes e drets de peatge, se hèn donacions ara gléisa, se pacten erbatges e s'estipulen es prètzis des productes de besonh e era signatura des tractats de patzeries damb es vesins.; atau, donc, en contèxe deth Pirenèu ei ua data fòrça importanta en tèrmes economics. Tanben en moments politics complicadi se cèrque aguesta data coma propícia entàs juraments de fidelitat, d'aumenatge o nomentamen de cargues tant de tipe politic com eclesiau. En çò que tòque as conflictes, vedem qu'aguesta data ei en bèth cas significatiua ara ora de signar convènis o tractats.

En aguest article vam a sajar de hèr ua arremassada selectiua a nivèu documentau, entà conéisher ben shinhau aguesti actes que se hègen coincidir damb aguesta data.

14.30 h – Dinar

Àmbit 3. Estat de la qüestió i perspectives de futur

16.00 h - Taula rodona, amb les intervencions de:

- **Lourdes Viladomiu Canela** (Universitat Autònoma de Barcelona)
- **Josep Antoni Báguena Latorre** (Societat Catalana d'Ordenació del Territori, Diputació de Barcelona)
- **Arcadi Castelló Cadena** (IDAPA-Institut per al Desenvolupament de l'Alt Pirineu i l'Aran)

Modera: **Carles Barrull** (Centre d'Estudis Ribagorçans i Institut Ramon Muntaner)

17.45 h - Pausa

18.00 h – 19.00 h - Comunicacions Àmbit 3

El paper de la societat civil pirinenca en la recuperació i el manteniment dels camins tradicionals. Carlos GUÀRDIA CARBONELL. Terrelló i Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

Els camins tradicionals han esdevingut, durant segles, una eina bàsica de comunicació i de desenvolupament social. En territoris de muntanya, i especialment al Pirineu, eren una peça clau, tant per la seva articulació interna com per garantir els intercanvis amb la plana. Es tractava d'una xarxa ben estructurada, transitada i interconnectada, ja que unia pobles, bordes, santuaris, molins, fargues, així com altres assentaments humans, a més d'unir els pobles amb les àrees agrícoles i forestals (pastures, boscos, camps de conreu) d'una mateixa vall i amb les valls veïnes.

Però la crisi agrària de la segona meitat del segle XX, l'emigració cap als centres urbans i també la irrupció del cotxe van provocar la decadència d'un model d'organització del territori (pobles, valls, sistemes de conreus i pastures...) i de retruc, van marginar de forma dràstica la xarxa de camins tradicionals. S'imposava una nova cultura de les comunicacions, els fluxos i la mobilitat que canviaria el mapa de les infraestructures. Així, tal xarxa va ser en part destruïda implacablement per les retroexcavadores que obrien o milloraven els camins d'accés rodat als pobles. El progrés, en un territori empobrit, ho justificava tot: destrossar camins empedrats, construir granges amb totxanes i uralita o aixecar edificis d'alçades i volums fora de mida. I el pas del temps i la manca d'ús, per l'absència de caminants, es van aliar per accelerar els

síntomes d'abandonament: murets de pedra seca esberlats, esllavissades de terres, invasió de la cobertura vegetal, descomposició de paviments, fins arribar, en el pitjor dels casos, a la desaparició total de la traça.

En una època de restricció, quan no de desaparició total, dels ajuts als ajuntaments i entitats locals per al manteniment del viari tradicional, quines fórmules hi ha a l'abast per tal que no es malmeti del tot aquesta xarxa? Aquesta comunicació vol donar a conèixer quatre iniciatives pirinenques, poc convencionals, que han intervingut decisivament en la conservació dels camins.

La Casa de l'Ós Bru dels Pirineus, un vehicle per l'educació ambiental del futur. Sofia ISÚS i Manel IBÁÑEZ, Universitat de Lleida, i Montse BALLBÈ i Francesc RODRÍGUEZ, Obaga Activitats

Els serveis i beneficis que ens reporten els espais naturals són imprescindibles per la nostra societat. Dins de l'acció educativa del programa Piroso life, i lligada amb la Casa de l'Ós Bru dels Pirineus, neix un projecte educatiu desenvolupat per un equip de treball dirigit des de la Universitat de Lleida amb la finalitat de facilitar informació, experiències i coneixements sobre la vida als espais naturals pirinencs als nens i nenes de les comarques de muntanya. Aquests infants sovint es converteixen indirectament en educadors dels pares/mares i en les seves mans es troba la futura presa de decisions amb relació al desenvolupament sostenible dels Pirineus.

La Casa de l'Ós Bru dels Pirineus, per tant, esdevé un vehicle on es desenvolupen formacions adreçades a mestres en actiu i estudiants, complementades amb propostes didàctiques per als alumnes d'educació infantil i educació primària i adreçades a l'ecoturisme familiar.

Evolució del nivell altitudinal del bosc al Pirineu Oriental. Un estudi interdisciplinari del paisatge a partir de fonts documentals, ortofotoimatges i proves pedoantracològiques al municipi de Queralbs. Miquel NIETO I CONILL. Universitat Autònoma de Barcelona

En aquest estudi es pretén analitzar i definir les principals causes dels canvis succeïts en l'anomenada "timberline" o línia superior del bosc en la zona dels Pirineus Orientals. Per a fer-ho es pren com a àmbit d'estudi el municipi de Queralbs que, situat al límit septentrional de la comarca del Ripollès, ens serveix com a àrea exemplar per estudiar la dinàmica del bosc pirinenc més típic del sector oriental. Es tracta d'una investigació interdisciplinària que recull proves de 3 fonts diferents:

- Fotointerpretació: la comparació de la superfície forestal entre ortofotoimatges de la zona (la del vol americà de l'any 1945 i l'actual, extretes de l'ICC)

- Documentació escrita: la recerca de partides d'aprofitament forestal, censos ramaders i documentació escrita històrica de l'arxiu municipal de Queralbs (i d'altres arxius) així com l'anàlisi d'informació extreta de bibliografia específica.

- Pedoantracologia: La recerca i anàlisi microscòpic de carbons i proves pedoantropològiques en la zona supraforestal del municipi (concretament en la cara soleia del Balandrau)

El treball també planteja reflexions metodològiques en l'estudi del paisatge de les àrees de muntanya.

Penyals són les ovelles, penyals els blancs anyells. De les pastures pascudes a orri, als prats acotnats agostejats sense dring. Jordi PASQUES CANUT. Excursionista i escriptor

L'herba dels prats naturals de les diferents unitats geogràfiques de muntanya de la serralada del Pirineu és un recurs natural explotat des de la prehistòria. Evidències arqueològiques ens porten a les comunitats neolítiques i, ja sense interrupció, al llarg dels segles, les pastures formen part de la vida quotidiana dels pobles del Pirineu. Les grans ramades aplegades i passant l'estiu als altiplans i comalades són una imatge que marca el batec ramader del Pirineu. L'aprofitament, però, de les pastures, ha experimentat des de fa tres dècades una davallada molt notòria, degut a factors simultanis que han fet canviar els hàbits de les explotacions ramaderes, sense oblidar la minva imparable, el degoteig en la pèrdua d'habitants dels pobles del Pirineu. És així com l'herba dels prats naturals, font bàsica de riquesa per aquestes poblacions, i tinguda com a recurs natural durant centúries, roman disponible en indrets on el pasturar és un fet en decadència o ja extingit. De resultes de la manca de ramades passant l'estiu a la muntanya, se'n deriva un emmudiment del paisatge -en relació home-pastor-natura- amb afectacions a la pròpia dinàmica de les pastures i a la fesomia de l'indret on el péixer, estiu rere estiu, donava vida.

19.00 h Debat-conclusions

19.30 h - Cloenda

21.00 h - Sopar fred

Diumenge 1 d'octubre

9.00 h - Passejada comentada des de l'església de Sant Jaume de Queralbs als Plaus (Queralbs): passejada per les explotacions miners, visita a la cabana dels Plaus, presentació del projecte de recerca etnològica del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, a càrrec de **Miquel Sitjar, Beatriu Tenas i Antoni Llagostera** (Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)